

Review article

Mülkiyet Kavramının Evrilmesi: Geleceğin Dünyasında Mülkiyet Mi? Mülkiyetsizlik Mi?

The Evolution of the Concept of Property: Is it Property in the World of the Future? Or no Ownership?

Ramazan Aslan ^{a,*} & Erdem Dağdemir ^a

^aIndependent Researcher, Turkey

Özet

Tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkmasıyla mülkiyetin özel veya ortaklaşa olması konusunda görüş ayrılıkları yaşanmışsa da mülkiyetin Tanrı'ya ait olduğu ve insanın emanetçi olarak bu malları kullanabileceği görüşü yaygınlaşmış ve özel mülkiyet dinler tarafından da benimsenmiştir. Roma Hukuku'nda malike mutlak haklar tanınırken, feodal dönemde mülkiyet hakkında bazı değişimler görülmüştür. Aydınlanma döneminde ise sosyalist görüş ortak mülkiyeti savunurken, liberal görüş özel mülkiyetin faydalarından bahsetmiştir. 21.yy'a geldiğinde ise sadece mallar değil, bilgi, fikir, icat dahil birçok konu mülkiyet kavramına dahil olmuştur. Böylece tarihsel süreçte üzerinde mutabık kalınan bir mülkiyet tanımına ulaşamamıştır. Mülkiyet kavramında yaşanan dönüşüm ve değişim bundan evvel olduğu gibi bundan sonra da dönemin şartlarına göre yaşamaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Özel Mülkiyet, Mülkiyetsizlik, Ekonomi Politik, Metaverse.

Abstract

With the emergence of monotheistic religions, although there were differences of opinion on whether property should be private or shared, the view that property belongs to God and that people can use these properties as trustees has become widespread and has been adopted by religions as private property. While absolute rights were given to the owner in Roman Law, some changes were seen about property in the feudal period. In the Enlightenment period, while the socialist view defended the common property, the liberal view talked about the benefits of private property. By the 21st century, not only goods, but also many subjects including knowledge, ideas and inventions have been included in the concept of property. Thus, an agreed definition of property could not be reached in the historical process. The transformation and change experienced in the concept of property will continue to be experienced according to the conditions of the period, as it was before.

Keywords: Private Propriety, Dispossession, Political Economy, Metaverse.

Received: 07 November 2022 * **Accepted:** 18 December 2022 * **DOI:** <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2022.504.3>

* Corresponding author:

Ramazan Aslan, Independent Researcher, Turkey.
Email: rmzaslann@gmail.com

GİRİŞ

İnsanın yaşaması için gerekli olan üretimi yapması sırasındaki ilişkiler ağı mülkiyet kavramının doğmasına yol açmıştır. Mülkiyetin nasıl olacağı ya da kime ait olacağı, arazi ve üretim üzerinde kimin söz sahibi olacağı hep önemli ve üzerinde düşünülen bir konu olmuş, kavga ve hatta savaflara yol açmıştır. Bu nedendir ki mülkiyet kavramı ekonominin temel kavramlarından biri olup, üretim, ticaret ve toplumsal yaşamın temelini oluşturmaktadır.

Tarihsel süreçte eşitsizliğin kaynağı olarak görülen ve süreç içinde meydana gelen önemli ekonomik, siyasi, dini ve toplumsal değişimlerden etkilenerek, pek çok değişim ve dönüşüme uğrayan kavram, zaman zaman dönemin şartlarının getirdiği kısıtlamalara maruz kalsa da kapsamını her süreçte genişletmeyi başarmıştır. Bununla birlikte özel ve ortak mülkiyet kavramları her dönem karşı karşıya olmuş ve tartışılmıştır.

Tarım toplumuyla toprak üzerinde yoğunlaşan mülkiyet kavramı, hayvan ve köle mülkiyetine doğru genişlemiş, ticaretin yayılmasıyla taşınır mallar üzerinde de söz konusu olmaya başlanmıştır. Günümüzde dahi geçen asrın mülkiyet anlayışı ile aynı olmayan kavrama, 21.yy.da yine bir dönüşüm ve yeni ilaveler gelmiş, artık fikir-bilgi üzerinde mülkiyet hakkı yoğunlaşmaya başlamıştır. Böylece mülkiyet kavramı şekil değiştirmeye devam etmektedir. Gelecekte de değişimler yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

Mülkiyete karşı olan düşünürler mülkiyet kavramıyla birlikte çatışmaların yaşanmaya başladığını, mülkiyetsiz bir toplumda sosyal adalete uygun bir şekilde yaşanabileceğini dile getirmişlerdir. Özel mülkiyet hakkını savunan düşünürler ise mülkiyeti etkin ve verimli üretimin yolu olarak görmüşlerdir. Aslına bakılırsa konu sadece mülkiyet değildir. İnsanlar arasında yaşanan kavgalar mülkiyetin ötesinde benlik ve hırstan ileri gelmiştir. Habil ve Kabil arasındaki kavgada benzer şekilde mülkiyet hakkından değil kıskançlıktan yaşanmıştır. Aslında bu kıskançlığın tek nedeni olmayıp, mülkiyet hakkı bu kıskançlığı yaratan nedenlerden sadece biri olmuştur. Mülkiyetsiz bir toplumda, fitratı gereği insanlar kavga ve savaş için yine başkaca nedenler bulacaklardır.

Mülkiyette yaşanan değişim ve dönüşümler bir dönem ekonomik, siyasi ve dini sistemlerde yaşanan değişimlerden kaynaklanmış, ancak günümüzde daha çok teknolojik gelişmeler kavrama etki etmektedir.

Geleceğin planlanmasında önemli bir role sahip olacağı düşünülen mülkiyet kavramının, ekonomik, siyasi ve toplumsal hayatı doğrudan etkileyeceği için, mülkiyetsiz toplum hayalinin kurgulanması ve mülkiyetsiz toplumla ulaşılmak istenen hedefin anlaşılmasında çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde mülkiyete ilişkin tanımlara, ikinci bölümde mülkiyetin tarihsel süreçte izlediği aşamalara, üçüncü bölümde ise mülkiyete bakış açısında yaşanan dönüşümlere yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde mülkiyet kavramının gelişimi, beşinci bölümde mülkiyetin geleceği ve mülkiyetsizlik incelenmiştir. Altıncı bölümde ise mülkiyetsizleştirme ile nasıl bir topluma ulaşılmak istendiği üzerinde durulmuştur.

Mülkiyet Tanımı ve Kavramlar

İnsanların ihtiyaçlarını gidermek için ihtiyaç duydukları kıt kaynakların kullanımını düzenlemek için oluşturulan kurallar bütününden oluşan mülkiyet kavramı, tarihsel olarak felsefi/dini, siyasi, ekonomik, hukuki ve toplumsal tartışmaların merkezinde yer almıştır. İnsanın hakimiyeti altında bulunan şeyler üzerindeki tasarruf hakkını kullanması durumuyla ortaya çıkan mülkiyet, zamanla temel insan hakları arasına girmiştir. Mülkiyet olgusu zaman içinde sürekli değişime uğraması ve toplumun siyasi, sosyolojik ve hukuki gelişmelerinden etkilenmesi nedeniyle bu hakkın kapsamı tam olarak belirlenememiştir. Bunun yanı sıra mülkiyet, günümüzde hemen hemen tüm ulusal ve uluslararası belgelerde “Mülkiyet Hakkı” olarak tanınmış ve korunmuştur. Kaynakların dağılımı/paylaşımının birey, grup ya da organizasyonlara nasıl yapılacağını düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanan mülkiyet hakkı, diğer tüm hak ve özgürlüklerin temeli olup, temel hak ve özgürlükler arasında özel bir yeri bulunmaktadır. Ünlü sosyolog Wallerstein, kapitalist sistemin merkezi öneme sahip meselelerinden biri olarak değerlendirdiği mülkiyet hakkını, devletin parayı müsadere etme, akrabaların paradan pay isteme iddiaları öne sürme ve başkalarının parayı çalabilme yollarını sınırlayan tüm yasaları içerdiğini, bu hakkın korunmasında baş aktör ve tek meşru hakka sahip olanın devlet olduğunu dile getirmiştir (Wallerstein, 2011:89).

Mülkiyet hakkı tanımı kavramı hukuki boyutu açısından inceleyerek, dar bir çerçeveye sokmak anlamına gelmektedir. Zira mülkiyet sadece hukukun değil, felsefesinin, iktisadın ve siyasetin de ilgi alanındadır. Mülkiyet ekonomik açıdan iktisadi kaynakların sahipliğini ve kullanım hakkını düzenlerken; hukuki açıdan sahiplik ve kullanım hakkının yasalar çerçevesinde sınırını belirler; felsefi açıdan ise mülkiyet hakkının meşruiyetini tartışır. Öte yandan mülkiyet sadece nesnelere sahipliğini belirlemekle kalmaz, sahiplik ilişkileri üzerinden insanların birbirleri ile ilişkilerini de düzenler (Aktan, 2018:194).

Mülkiyet kelimesi Arapça mülk kelimesinden türetilmiştir. Mülk, “*sahip ve egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık*” ve “*sahip olunan şey, egemenlik alanı, devlet*” anlamına gelmektedir (Hacak, 2005:100; www.nisanyansozluk.com). Yani köken itibarıyla mülkiyet kavramının egemenlik ile sıkı bir ilişkisi vardır.

Mülkiyet, bireyin bir mal/ürün/eşyaya sahip olma, sahibi olduğu mal/eşya üzerinde tasarrufta bulunma, ürünleri veya semeresinden yararlanma ve sahibi olduğu şeyi devredebilme haklarını kapsayan bir kavramdır. Bu kapsamda mülkiyeti en basit olarak malik (sahip) ile şey (nesne) arasındaki ilişki olarak (Örücü, 2011, 52) tanımlayabiliriz.

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü'nde “*Kendisinin olan bir şeyi yasa çerçevesinde istediği gibi kullanabilme hakkı*” (www.tdk.gov.tr) olarak tanımlanmış olan mülkiyet, yasalarda da düzenlenmiştir. Anayasa'nın 35. maddesinde mülkiyet hakkı “*Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz*” (www.anayasa.gov.tr) şeklinde tanımlanırken; Türk Medeni Kanunu'nun 683.maddesinde ise “*Bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir*” (www.mevzuat.gov.tr) şeklinde düzenlenmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise mülkiyet hakkı “*Mülkiyetin korunması her gerçek ya da tüzel kişi, mülkiyetinden/malvarlığından müdahale edilmeksizin yararlanma hakkına sahiptir. Hiç kimse, kamu yararı uyarınca ve yasanın ve uluslararası hukuk genel ilkelerinin öngördüğü koşullara tabi olarak mülkiyetinden yoksun bırakılması hali hariç, mülkiyetinden yoksun bırakılmayacaktır.*” şeklinde anılmaktadır (Council of Europe, 2019:7).

Değişik ülke/bölgelerin ekonomisine genel olarak bakıldığında, farklı mülkiyet yapıları ile karşılaşıldığı görülmektedir. Mülkiyet özel, kamu, ortak ve açık alan olarak sınıflandırılabilir. Mülkiyet hakkının ya da varlıkları kullanma hakkının bireylere ait olması özel mülkiyeti; devletin elinde olması kamu mülkiyetini; kamu mülkiyeti benzeri, yüksek maliyeti nedeniyle tercih edilen ve mülkiyet hakkına sahip olanların diğerlerini bu haktan mahrum ederek, kaynağın yönetimine sahip olmaları ortak mülkiyeti; herkesin kullanımına açık olan kullanımı ise açık alan mülkiyet olarak tanımlanmaktadır (Kama, 2009:15).

Özel mülkiyet bireyin kendisine ait mülkiyet hakkının sınırlarını belirlerken, diğerlerinin de, gerek devlet gerekse diğer bireylerin, bireyin mülkiyetine yönelik yapabileceklerinin sınırlarını belirler. Kamu mülkiyetinde ise tüm topluma ait olan varlıkların kullanım ve yönetimi toplum adına devlete bırakılmaktadır.

Mülkiyetin oluşabilmesi için gerekli iki şart vardır. İlki kaynakların/varlıkların kıt olması, ikincisi ise talep görmeleridir (Kama, 2009:15). Kaynakların kıt olması, sınırlı sayıda kullanılacağı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bu varlıklara en fazla değeri veren, daha fazla ödeme yapan/bedel ödeyen tarafından kullanılacaktır.

Tarihsel Süreç

Tarihsel, toplumsal, teknolojik ya da başka nedenlerden kaynaklanan değişimler mülkiyet haklarında değişimi de beraberinde getirmiştir. Kıt kaynakların ya da bir zamanlar bol olan ancak zamanla azalan diğer başka kaynakların kullanım hakkı ve bireylerin farklı paylaşım koşulları öngörmeleri, farklı coğrafya ve farklı zamanlarda farklı mülkiyet yapılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mülkiyet hakları özel kişilerin elinde olabileceği gibi devletin elinde de toplanmış olabilir. Bu

ikisi arasında bulunan ortak mülkiyette ise kaynaklara sadece belirli sayıda insan ulaşabilmektedir (Kama, 2009:14). Bu çerçevede gelecekte oluşacak mülkiyet anlayışına da zamanın koşulları karar verecektir.

Özel mülkiyet tarım devriminin başladığı neolitik dönemde ortaya çıkmıştır. Tarım devrimine kadar avcılık-toplayıcılıkla geçinen topluluklarda özel mülkiyet kavramına ihtiyaç duyulmamıştır. Zira toplulukta ortak olarak herkes için ihtiyaç duyulan miktarda üretim yapılmakta yani artık ürün bulunmamaktadır. Tarım toplumuna geçilmesiyle birlikte, tüketimden fazlası üretilmeye başlanmış, artık ürünün kime ait olacağı konusu ortaya çıkmış ve hatta tarlaların etrafı çitlenmiştir. Böylece mülkiyet kavramı doğmuştur. Mülkiyet kavramının doğuşu devlet kavramının ortaya çıkmasına neden olmuş ve toplulukları toplum haline getirmiştir. Böylece devlet, yani kamu otoritesi, mülkiyete dair düzenlemeleri yapmaya başlamış ve kıt kaynağa yönelik kurallar koymuştur. Örneğin tarım devrimiyle birlikte, nüfusun az, arazinin bol, ancak ürünün yetersiz olması nedeniyle, mülkiyet hakkı kapsamında üretim ve üretim araçları üzerine düzenleme yapılmıştır (Uyumaz ve İlhan, 2018:862; Yurtseven, 2021:107)

Babil İmparatorluğu'nun büyük hükümdarı Hammurabi'nin (M.Ö.2123-2081) ünlü kanunlarında özel mülkiyetin olduğu görülmektedir. Hammurabi Kanunları'nda hırsızlık yasaklanmış, ticarete yapılan sözleşmelere uyulması gerekliliği getirilmiştir. Kanunlarda taşınır mallar için malik ve zilyetlik kavramı olduğu görülmektedir. Toprak sahipliği ve miras hukuku bağlamında düzenlemelere gidildiği, toprağın kiraya verilebildiği sözleşmelerin yapıldığı, borçların tabletlere kaydedildiği görülmektedir (Iraz, 2018)

Roma Hukuku'nda mülkiyet hakkı, hak sahibine mal üzerinde geniş yetkiler sağlayan bir hak olarak tanımlanmıştır. Mülkiyet hakkına sahip kişiye kullanma hakkı, semeresinden yararlanma hakkı ve tasarruf hakkı verilmiştir. Kural olarak malik, hukuk sistemi tarafından kısıtlanmadıkça bu haklarını dilediği gibi kullanabilmiştir (Sayın Korkmaz, 2019:173). Roma Hukuku'nda genel kural mülkiyet hakkının mutlaklığı iken, mülkiyet hakkına getirilen kısıtlamalar mutlak hakkın istisnaları olmuştur (Küçükbüçakçı, 2010:13). Roma döneminde miras ve vasiyet hakkı tanınmış, özel mülkiyet önemli bir konuma gelmiştir (Dinler ve Çalışkan, 2019:433).

M.Ö.5.yy.da yaşamış Antik Yunan'ın ünlü düşünürü Platon "Devlet" adlı eserinde, insanların eşit yaratılmadığını, toplumda yönetici, asker ve çalışan sınıflar olduğunu, toplumsal düzen için her sınıfın işini doğru yapmasının yeterli olacağını belirterek, görevlerini yapmaktan alıkoymaya karşı yöneticiler ve askerler için özel mülkiyete karşı çıkmış, çalışan kesimin ise aşırıya kaçmamak şartıyla özel mülkiyetine onay vermiştir. Aristo ise toplumu çalışmaya teşvik etmek için özel mülkiyete sıcak bakmakla birlikte, aşırılığın sorun yaratacağını ileri sürmüştür. Ticareti ve mülk sahibi olmaya ise iyi gözle bakmamıştır (Zencirkıran, 2015:16).

Ortaçağ'da özellikle Avrupa'da yönetim, gücü sınırlı krallar, yönetimi ve üretimi elinde bulunduran feodal beyler ve kilise arasında paylaşılmıştır. Bu döneme damgasını vuran feodal sistemde en tepede kral, altında asiller ve şövalyeler, en altta köylülerin bulunduğu bir yapı oluşmuştur. Asiller sahip olduğu toprak oranında istenen sayıda şövalye temin etmekle yükümlü kılınmışlardır. Yani feodal sistemde mülkiyetten anlaşılan daha çok toprak mülkiyeti olmuştur (Dinler ve Çalışkan, 2019:436). Kilise'nin durumu ise daha karmaşık ve güçlü olmuştur. Kilise geniş topraklara ve taşınmazlara sahip ve bir nevi Tanrı'nın temsilcisi sıfatıyla mülkün sahibi gibi algılanmıştır (Aydemir ve Güneş, 2006:138).

Feodal sistem Ortaçağ'ın siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeninin adı olmakla birlikte, asıl olan üretim tarzını tanımladığını belirtmek gerekir (Bulut, 2006:17). Sistemin temeli feodal beyin üretim araçları üzerindeki mutlak, serfler üzerindeki sınırlı mülkiyetine dayanmıştır. Ancak sistemde köleci durumdan farklı olarak, serflerin de sınırlı bir mülkiyet hakları olmuştur. Serfler iş araçlarına ve feodal beyin aldıklarından sonra ürünün kalanının sahibidirler. (Etgü, 2008:120).

Toprak üzerindeki mülkiyet uzun dönemler önemli bir konumda kalmıştır. 14. ve 15.yy.larda coğrafi keşifler, değerli madenlerin öneminin artması ve ticaret hacminin artmasıyla, mülkiyet tanımı değişmiş ve topraktan para, tahvil benzeri finansal araçlara kaymıştır.

16.yy Avrupası'nda yaşanan reform hareketleriyle, Hristiyanlık ve dini hayat yeniden yorumlanmıştır. Reform hareketinin ilk yansıması ise mülkiyet ve gelirden yeniden paylaşımı getirmiştir. Kilisenin politik gücü zayıflamış, malları ise dağıtılmıştır (Sarıtaş, 2019:8). Dağıtılan mal ve mülklerin fabrikalara ve imalathanelere dönüşmesi ekonomik dönüşümü hızlandırmıştır (Kılıç ve Demirçelik, 2011:189).

17.yy.da mülkiyet hakkında bir değişim daha yaşanmış ve bireyin doğal hakları, yani sadece insan olarak doğmaktan kaynaklı, vücudu, hayatı, özgürlüğü ve saygınlığı gibi sahip olunan haklar da mülkiyet tanımına dahil olmuştur (Kama, 2009:17).

Locke, dünyanın tüm insanlığın ortak kullanımında olduğunu belirterek, bireyin en önemli mülkiyetinin kendi bedeni üzerinde olduğunu vurgulamış ve birey emeğini kullanarak elde ettiklerinin mülkiyetine sahiptir demiştir. Burada önemli olan, kimseye ait olmayan ya da herkese ait olan ortak kullanımdaki varlığı kendi emeği ile birleştirerek, ortaya çıkan üretimin mülkiyetine sahip olduğunu, kendi mülkü yaptığını ileri sürer (Kahya, 2017:457).

18.yy.a gelindiğinde ise ekonomide tam serbestinin savunulduğu fizyokratlar döneminde toprak mülkiyetinin refah için önemi belirtilerek, özel mülkiyete dayalı sistem öngörülmüştür. Bu dönemde Fransız İhtilali feodal sistemin dayattığı sınırlamaların değişmesine neden olmuştur (Dinler ve Çalışkan, 2019:443).

19.yy kadar mutlak bir hak olarak görülen mülkiyet hakkı, 20.yy da bazı değişimlere uğrayarak, malike toplum yararına bazı yükümlülükler yüklemeye ve kısıtlamalar getirmeye başlamıştır. 20.yy'ın

sonlarında mülkiyet anlayışı ticari şirketlerde yoğunlaşan ortak mülkiyet olarak görülmeye başlanmış, tasarrufa sahip hissedarlar ile bu tasarrufları yöneten idareciler ortaya çıkmıştır. Bilgi çağı olarak da isimlendirilen 21.yy. ile birlikte mülkiyet kavramının sınırları genişlemiş ve taşınır ve taşınmaz malların yanı sıra, fikir, yetenek, bilgi, patent vb. hakları da kapsayan alana kaymıştır (Dinler ve Çalışkan, 2019:445).

Günümüzde ülke anayasalarının büyük çoğunluğunda özel mülkiyet güvence altına alınmakta ve kamu yararı olsa dahi adil bir karşılığı olmadan özel mülkiyete dokunulamayacağı ilkesi benimsenmektedir. Özel mülkiyetin günümüzdeki en önemli korunduğu ülke ABD olup, özel mülkiyet korunmadığı sürece özgürlüklerin var olamayacağı ilkesi kabul edilmiştir (Kama, 2009:23).

Ülkemizde yapılan anayasalarda, zaman içinde değişimler yaşansa da mülkiyet hakkı tanınmıştır. 1924 Anayasası 70. maddesinde, mülk edinme ve kullanma hakkı tabi haklar arasında sayılırken, mülkiye hakkı üzerinde sınırlandırma getirilmemiştir. 1961 Anayasası 36.maddesinde, mülkiyet hakkı sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler başlığı altında inceleyerek, herkesin mülkiyet ve miras hakkına sahip olduğu ve ancak kamu yararı amacıyla kanunla sınırlanabileceği belirtilmiştir. 1961 Anayasası'nda toplum yararı birey yararının önüne alınmıştır. 1982 Anayasası'nda ise mülkiyet hakkı tanım olarak aynen kalırken, klasik haklar başlığı altına alınmıştır (Şimşek, 2011).

Mülkiyet Kavramına Bakış ve Kavramın Gelişimi

Mülkiyet kavramının gelişimi çerçevesinde mülkiyet ve mal/eşya sahipliğine bakış açıları incelenecektir. Önce mülkiyete karşı çıkan, ardından da mülkiyet hakkını savunan görüşlere kısa kısa yer verilecektir.

Mazdekizm/Zerdüştlük, hava ve su gibi, para ve mal-mülkün de insanlar arasında eşit paylaşımını savunan ve özel mülkiyete yer vermeyen bir inanıştır (Aktan, 2018:196).

More Ütopyası ise Kral 8.Henry'nin danışmanı Thomas More'un ünlü Ütopya (1516) eserinde geçmektedir. More, mülkiyet ya da mülkiyetsizlik kavramını halkı mutluluğa götüren yol olarak görmekte ve mülkün tekilde toplandığı bir ülkede eşitliğin sağlanamayacağını, herkesin her türlü yoldan mülk kazanmaya çalışması halinde, toplumun çok zengin olması halinde dahi sonunda mülkün azınlığın elinde toplanacağını, çoğunluğun fakirleşeceğini ve eşitsizliğin başlayacağını, bu nedenle toplumun mutluluğu için ihtiyaçların ortak karşılanması en iyi yol olduğunu, savunmuştur (Yıldırım, 2019).

Giovanni Domenice Campanelle (1568-1639) özel mülkiyete karşı çıkmış ve T.More'un görüşlerini daha da ileri taşıyarak, özel mülkiyeti her türlü eşitsizliğin kaynağı olarak görmüştür. Campanelle, her şeyin herkese ait olduğunu, paylaşım görevinin yetkililerde olduğunu savunarak, sadece gıdanın değil, eğitim, bilimsel faaliyetler ve eğlencenin de ortak olması gerektiğini ve kimsenin bunları kendine mal edemeyeceğini, dile getirmiştir (Yıldırım, 2019).

Fransız Piskopos Jacques Benigne Bossuet (1627-1704) de mülkiyete karşı çıkararak, kamu otoritesinin olmadığı bir ortamda toprağın insanlar arasında ortaklaşa kullanılacağına, kimsenin hiçbir şey üzerinde kişisel hakkı olamayacağını dile getirmiştir (Aktan, 2018:198).

Fransız İhtilali'nin sloganı "eşitlik, kardeşlik ve özgürlük" olmuştur. İhtilalin önemli ismi Jean Jacques Rousseau (1712-1778), insanlar arasındaki eşitsizliğin ve kavganın kaynağı olarak mülkiyeti göstermiş ve özel mülkiyet ile toplumda güvensizlik ve kargaşanın hakim olacağını ileri sürmüştür (Akdemir, 2010:64).

Fransız Devrimi yıllarında yaşamış bir isyancı olan Babeuf ise 1796'da "Eşitler Örgütü"nü kurarak, mükemmel eşitliğin mal ortaklığı ile sağlanacağını ileri sürerek, doğanın herkese ait olduğu için ürünlerin de ortak olması gerektiğini savunmuştur. Hatta daha da ileri giderek, bir insanın gereğinden fazla mala sahip olmasını hırsızlık olarak nitelendirmiştir (Aktan, 2018:200).

Fransız düşünür Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), "Mülkiyet hırsızlıktır" sözüyle mülkiyete kökten karşı çıkmıştır. Toplumda yoksulluk ve işsizliğe özel mülkiyetin neden olduğunu ileri süren düşünür, üretim araçları mülkiyetinin kimseye ait olmaması gerektiğini belirterek, mülkiyet özgür olmanın şartıysa, adaletin de herkesin mülk sahibi olmasını gerektireceğini belirtmiştir (Aktan, 2018: 200). Proudhon'un mülkiyete karşı çıkmasının temelinde adaletsizliğe ve eşitsizliğe yol açtığı düşüncesi hakimdir.

Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895), mülkiyeti emeğin sömürülmesi için bir araç olarak görmüş ve özel mülkiyeti reddetmişler, kolektif mülkiyetin gerekliliğini savunmuşlardır. Üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan ürünün tamamen emeğin hakkı olduğunu ileri sürerek, üretim araçları üzerindeki sahipliği ve çıktının paylaşımının sömürünün kaynağı kabul etmişlerdir (Acar, 2011:43).

Aslında Marx ve Engels'in karşı çıktığı mülkiyet kavramı olmayıp, emeğin üretimin bir parçası olarak metalaşması akabinde, toplumun çoğunluğunu oluşturan işçilerin mülkiyet pastasından pay alamaması ve tüm varlığın burjuvanın elinde toplanmasıdır. Bu amaçla kolektif mülkiyeti savunmuşlardır. Diğer bir deyişle Marksizmde mülkiyete kökten itiraz yerine sadece mülkiyet kavramının muhteviyatı değiştirilmekte ve özel mülkiyet, toplumun az bir kesimine hitap etmesi nedeniyle reddedilmektedir. Toplumsal mülkiyet olmaz ise belli bir zümrenin egemen olduğu toplumda, yoksulluk ve sefaletin artacağını ileri sürmüşlerdir (Pamir ve Anderson, 2000).

More, Campanelle, Proudhon, Babeuf vb. ideal sosyal düzen arayıcıları, eşitlikçi sosyal düzende barış, huzur, birlik, beraberlik içinde, paylaşımına açık bir sosyal hayat kurgulamışlardır. Benzer görüşler, kişisel mülkiyeti her türlü sorunun ve eşitsizliğin kaynağı olarak görmüşler ve mülkiyetsizlik ile ideal sosyal düzene ulaşmayı amaçlamışlardır. Kısaca mülkiyete karşı olan bu düşünürler mülkiyet

kavramıyla birlikte çatışmaların yaşanmaya başladığını, özel mülkiyetin olmadığı bir toplumda sosyal adalete uygun bir şekilde yaşanabileceğini dile getirmişlerdir.

Mülkiyet hakkının eşitliksizlik yaratacağını, savaşların nedeni olduğunu ve barışı bozduğunu ileri süren ve hatta hırsızlık olduğunu dile getiren düşünürlerin yanında, mülkiyeti doğal bir hak olarak gören düşünürler de olmuştur. Ortaçağ sonrası aydınlanma döneminde yaşamış düşünürler daha çok mülkiyet hakkı üzerinde durmuşlardır.

Thomas Aquinas (1225-1274), Tanrı'nın yeryüzünün mutlak hakimi olduğunu, bunun yanında insanın da yeryüzünde Tanrı'nın bahsettiklerini kullanma hükümlerini bulduğunu ve özel mülkiyetin tüm insanlığa ait ortak olanın, bireysel kullanıma alınmasından ibaret olduğunu dile getirmiştir. Herkesin mülkiyet hakkı olduğunu savunan ve özel mülkiyetin toplumsal düzeni sağlamak için gerekliliği üzerinde duran düşünür, özel mülkiyet ile insanların daha fazla çalışacağını ve üretim artışı yaşanacağını, tüm ürünlerin ortak tüketimi ile eşitsizliğin ortadan kalkacağını ile sürmüştür (Kılıç ve Demirçelik, 2011:185-186).

Thomas Hobbes (1588-1679) mülkiyet hakkı için adaletin, adalet içinse meşru kamu gücünün gerekli olduğunu belirterek, mülkiyet hakkının adil dağılımında devletin önemli rolü olduğunu vurgulamıştır. Hobbes, mutlak mülkiyet hakkından değil kamu gücünün mutlak hak ve yetkilerinden bahsetmekte, böylece mülkiyet hakkını, meşru devlet gücünün verdiği sınırlar dahilinde olduğunu öne sürmüştür (Tiryaki, 2007:47).

16.yy.da ortaya çıkan Protestanlığın kurucusu Martin Luther (1483-1546), ortak mülkiyeti öteleyerek, özel mülkiyeti savunmuş, İncil'de hırsızlığın yasaklanmasını özel mülkiyet hakkına delil olarak sunmuştur. Aynı dönem düşünürü John Calvin (1509-1564) ise, mutlak mülkiyetin Tanrı'ya ait olduğunu, ancak insanların kullandığını, bu nedenle malik olunan kaynaklara karşı çalışma borcu doğduğunu, Tanrı'nın bahsettiği malların işlenmemesinin Tanrı'ya karşı gelmek olacağını, özel mülkiyetin sosyal ve ekonomik adalet için önemli olduğunu savunmuştur. Bu çerçevede Protestan Calvinistler zenginleşenleri Tanrı tarafından seçilmiş kişiler olarak kabul etmişlerdir. Böylece zenginleşme ve sermaye birikiminin ahlaki temelleri ortaya konulmuştur (Kılıç ve Demirçelik, 2011:188-189).

Ünlü İslam düşünürü İbn-i Haldun ise mülkiyeti emeğe bağlı tutarak, çalışanın emeğini ortaya koyarak elde ettiklerinin mülkiyetine de sahip olması gerektiğini, devletin görevinin ise mülkiyeti tesis etmek olduğunu dile getirmiştir (Dalkılıç, 1998).

Liberalizmin babası olarak da bilinen John Locke (1632-1704) mülkiyeti özgürlük olarak tanımlamış ve her insanın doğuştan yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkına sahip olduğunu dile getirerek, mülkiyeti temel unsur olarak vurgulamıştır (Aktan, 2017:8-9). Doğa durumunda Tanrı'nın herkese verdiği ortak mülkiyete emeğin katılması ile özel mülkiyete geçilmiş olmaktadır.

İnsanın doğal hayatta emeğini katarak ürettiği değere sahip olmasını doğal ve meşru bir hak olarak görmektedir (Kahya, 2017:457).

David Hume (1711-1776) mülkiyeti doğal bir hak olarak görmüş ve mülkiyetin istikrarlı ve güvenlik içinde olmasının ekonomik gelişme ve adaletin temelini oluşturduğunu savunmuştur. Mülkiyetin istikrarlı olmaması halinde barışın; transferinin sağlanamaması halinde ise ticaretin sağlanamayacağını vurgulamıştır (Kırlı, 2013:107).

Adam Smith (1723-1790) mülkiyeti etkinlik bakımından ele alarak, kamu ve özel mülkiyeti kıyaslamıştır. Özel mülkiyetin verimlilik artışına neden olduğu için etkinlik sağlayacağını vurgulamıştır. Adam Smith, emek mülkiyetini diğer tüm mülkiyetlerin temeli olarak görmüş, emeğe dayalı mülkiyetin adaletli olduğunu belirterek, özel mülkiyeti savunmuştur (Dura, 2006:225-226).

Tarihsel süreçte hem mülkiyet lehinde hem de mülkiyet karşıtı görüşleri genel olarak toplarsak; mülkiyet karşıtı görüşler Tanrı'nın mutlak hakimiyetinden yola çıkarak, özel mülkiyetin eşitsizlik yarattığını, barışa zarar verdiğini, bu nedenle "herkesin olan herkese ait olmalı" görüşünü savunurken; özel mülkiyete taraf olanlar ise mülkiyetin insanlığın gelişmesinin ve büyümesinin temel dinamiği olduğunu, bu güdü sayesinde insanın ihtiyacından fazla üretmek, zenginliğe ulaştığını, mülkiyet hakkı olduğu için insanların yeniliklere ve teknolojik gelişmelere açık olduğunu, sahip olduklarını genişletmek için daha çok çalıştıklarını, ortak mülkiyetin ise israf ve yolsuzluğa neden olacağını savunmaktadır. Her iki görüşü savunan düşünürler, yaşadıkları dönemin siyasal, toplumsal ekonomik ve dini gelişmeleri çerçevesinde mevcut görüşlerine ulaşmışlardır.

Günümüzde özel mülkiyet özgürlüğün temeli olarak görülmektedir. Zira insan psikolojik olarak sahip olma eğilimine yatkındır ve mülkiyet insan fitratına uygundur. Mülkiyetin olmadığı bir dünyada, bireyin belirli bir varlık üzerinde kontrolü olmaz ise sahiplik olmadığından, varlığın değerini artırıcı ya da en azından koruyucu işlemlerde bulunmamayı tercih edecektir. Bu durumda varlığın/kaynağın kullanımının gelecek nesiller aleyhine olumsuz yansımaları olacaktır. Tam tersine, varlık/kaynak üzerinde tam mülkiyet hakkı olması halinde ise birey uzun dönemli düşünüp plan yapacağı için, varlığın etkin kullanımı sağlanmış olacaktır (Kama, 2009:16). Sadece mülkiyet hakkı değil sahip olduğu malları çocuklarına bırakabilme hakkı da önemlidir. Aksi halde insan daha fazla üretmek ve kazanmak için motivasyon bulamayacaktır.

Mülkiyet Kavramının Geleceği ve Mülkiyetsizlik

Mülkiyet ve mülkiyetsizlik kavramlarının geleceğe dair evrimsel sürecinin incelenmesi için, bu kavramların temelini oluşturan mülk kavramının tarihteki anlamsal sürecinin daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Çünkü mülk kavramı, sahip olunan, egemen olunan şey manasına gelirken, mülkiyet ve mülkiyetsizlik kavramları ise mülke sahip olma veya olamama durumunu açıklamaktadır. Bu da göstermektedir ki paylaşılan ya da paylaşılmayan şey mülkün kendisidir. Mülkiyet ve mülkiyetsizlik

kavramları ise bu paylaşma ya da paylaşamama durumunu ortaya koyan kavramlardır. Yani görünürde mülkiyet ve mülkiyetsizlik tartışmalarının temeli, mülkün paylaşımından kaynaklanmaktadır. Tarihsel süreçteki tartışmaların temeli aslında bu paylaşım kavgasıdır ve mülkiyet dönemsel olarak sürekli el değiştirmektedir.

Yasalar ise mülk kavramının mahiyetini, bulunduğu döneme göre güncellemiş, dönemin şartlarına uygun olarak yeni bir yasa ile bir önceki kavramın sınırlarını değiştirmiştir.

Sözlükteki karşılığı sahip olunan “şey” tanımı, mülkün tarihsel süreçteki değişimine işaret etmektedir. Yukarıda izah edildiği üzere, feodal dönemde bu “şey” toprak iken, günümüzde ise fikir ve teknolojinin etkisi ile birçok soyut kavramın içerisine sirayet etmiştir. Böylece mülkün tanımı, dönemin şartlarına uygun bir şekilde somut sahadan soyut sahaya evrilmiştir. Günümüzde mülk kavramının soyut ve somut anlamlarının iç içe geçtiği bir durumu müşahade ediyoruz. Geçmişte somut olarak ele alınıp tartışmaya açılan kavramın, gelecekte de soyut olarak tartışmaya açılması olanak dahilindedir.

Marshall McLuhan “Araç (Ortam) Mesajdır” teorisi ile iletinin içeriğinden çok aracın kendisinin insanlar üzerinde etkili olmasına ve bu etki ile insanların dünyayı algılamasını yönlendirip, biçimlendirdiğine dikkat çekmektedir (McLuhan, 1967). Günümüzde araç (ortam) kavramı da anlam bilimsel açıdan evrilmektedir. Radyo, sinema ve televizyon gibi ortamlardan sonra internetin de günümüz hayatına etki etmesi ile ortam tamamen değişmiş, doğal olarak insanların dünyayı algılaması da değişmiştir. Anlamın evrimi, algısal olarak mülk kavramını da etkilemektedir. Eski dönemlerde gerçeklik algısı tamamen somut, görünür, elle tutulur kavramlar üzerinden oluşturulmuş olsa da, yeni çağda soyut kavramlar üzerinden bir gerçeklik algısı oluşturulmaktadır.

İlk kez 2011 yılında Hannover Fair Fuarı’nda gündeme gelen Endüstri 4.0 kavramı ile 4. Sanayi Devrimi lanse edilmiş, küresel değer zincirlerinin örgütlenişini nasıl dönüştüreceği tasvir edilmiştir. (Schwab, 2020:16) Dünya Ekonomik Forumu’nun kurucusu ve başkanı olan Klaus Schwab, 4.Sanayi Devrimi adlı kitabında teknolojik gelişmeler neticesinde oluşan paradigma değişimine dikkat çekmektedir. 4.Sanayi Devrimi’nin diğer üçünden farkı, bu seferki devrimin kökten bir değişim olması ve insanın dönüşümünü de içermesidir. Bu öyle bir değişim ve dönüşüm yaratacaktır ki, tüm devlet yapısını, sektörleri, sistemleri ve toplumları kapsayacaktır. Özellikle insanların yaşam tarzlarını değiştirerek, insanların bildiğimiz normların dışında yeni normlara adapte olmasını sağlayacaktır (Schwab, 2020:9-10).

İktisadi analizlerin büyük bölümü tüketim ve gelir arzusu gibi parasal saikler üzerine yoğunlaşır. Fakat günümüz iktisadı sadece parayla ilgili değildir ve çoğu iktisatçı parasal olmayan saikleri de incelememiz gerektiğini düşünür (Akerlof, 2016:12). Akerlof, Kimlik İktisadı kitabında, iktisadi sorunlarda nedenselliğe dikkat çekerek, talep ve arzdaki değişimlerde nedeni tanımlayabilmek için sistemin dışındaki bir şeyin yarattığı olaylara bakmak gerektiğini savunur (Akerlof, 2016:154).

Covid-19 virüsünün getirdiği sokağa çıkma yasağı, mesafe kuralları vb. pandemi koşulları insanları yeni sürece zoraki olarak adapte etmiştir. İnsanlar ihtiyaçlarını gidermek ve ticari faaliyetlerini sürdürmek adına yeni süreçte daha çok teknolojinin sunduğu dijital imkanlara yönelmek zorunda kalmış ve normal süreçten çok daha fazla talep değişimi gerçekleştirmiştir. Aralık 2019'da günlük yaklaşık 10 milyon kullanıcısı olan ve Türkiye'de neredeyse hiç bilinmeyen bir platform olan "Zoom", Mart 2020 de günlük kullanıcı sayısı 200 milyona, Nisan 2020'de 300 milyona, Aralık 2020'de ise 350 milyona ulaşarak, kendi rekorunu kırmıştır (Chawla, 2020'den akt. Koç, 2022). İnsanlar bu süreçte temel ihtiyaçlarını karşılamak için, yine teknolojinin sunduğu sanal marketlere yönelmiştir. Bu hizmeti sunan Getir uygulamasının pandemi sürecinde indirilme oranı %60 oranında artarken, sepet tutarı %50, iş hacmi ise %65 artış göstermiştir (Önder, 2020).

Klaus Schwab'ın 4.Sanayi Devrimi kitabında bahsettiği teknolojinin sunduğu ve toplumların yaşam tarzlarını değiştirecek paradigma değişimi, Covid-19'dan sonra üstel bir ivme kazanmış, insanlar sadece dijital dünyanın imkanlarından faydalanmak değil, aynı zamanda dijital dünyayı hayatlarının bir parçası haline getirmişlerdir.

Jean Baudrillard ise bu yeni çağı hiper-gerçeklik çağı olarak tanımlamaktadır. Ona göre artık gerçeklik tüketilmiş, yeni şeyler üretebilmek de mümkün değildir. Bu yüzden artık kurmacayla, kurguyla oluşturulmuş ve üretilmiş simülasyon modellerinin ve yaşanmışlık sanrılarının* sunulacağından bahsetmektedir (Baudrillard, 2011:172).

Hiper gerçeklik çağında mülkiyet kavramının anlamsal değişimi, 4.Sanayi Devrimi'nin paradigma değişimi ile paralel hareket etmektedir. Klaus Schwab aynı isimli kitabında mülkün anlamsal değişimini ise "*Talep ekonomisi şu temel soruyu gündeme getiriyor : Hangisine sahip olmak daha değerli, platforma mı yoksa onun temelinde yatan varlığa mı?*" şeklinde ifade etmektedir (Schwab,2020:29). Bu yaklaşım, mülkün (varlığın) sahibi olmaktansa, mülkün paylaşımından pay almanın önemine dikkat çekmektedir. Schwab devamında Tom Goodwin'in Mart 2015'te TechCrunch'ta yayınlanan makalesine atıf yaparak, yukarıda sorduğu sorunun cevabını vermekte ve varlığa sahip olmaktansa, platforma sahip olmanın daha önemli olduğunu, çünkü platformun ürün veya varlığa sahip olmayı hedeflemediğini ve aracılık ederek toplamda daha fazla gelir elde etmeyi hedeflediğine işaret etmiştir (Schwab, 2020:29-30).

---

* Sanrı kelimesi yanlış inançları vurgulamaktadır. TDK'ya göre sanrı, uyanık bir kişinin, kendi dışında var sandığı ancak gerçekte olmayan olguları algılaması, yaşaması, varsanı, birsam, halüsinasyon olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>).

Var sanılan ve gerçekte olmayan olguların algılanması tanımlanması günümüz teknolojisi düşünüldüğünde, hipergerçek çağın bir sanal evreni temsil ettiğini düşündürmektedir.

Günümüz teknolojik gelişmelerinin etkisiyle, mülkü bir platform/uygulama üzerinden paylaşım açarak kiralanması, daha fazla talep görmesine yol açmaktadır. Bu durumda, mülkün sahibi elde ettiği geliri paylaşmakta ve ekonomik olarak, bu platformlar daha fazla kazanç elde etmektedirler.

Örneğin Airbnb platformu her girdiği ülkede kısa sürede kullanıcı sayısını artırmıştır. Açılımı “Airbed & Breakfast” olan ev kiralama hizmeti sunan platform, kısa süreli kalacak yer arayanlar ile evini kiraya vermek isteyenleri buluşturan, dünyanın en büyük alternatif konaklama platformudur. 2019 yılında 150 milyon üye sayısına ulaşan Airbnb, toplamda 191 ülkede 81 bin şehirde faaliyet göstermekte olup, kullanıcılarına dünya çapında 5 milyon ev listeleyebilmektedir. 2018 yılında her gece ortalama 2 milyon kişi Airbnb aracılığı ile konaklama hizmeti almıştır. Airbnb’in, 2010 yılında 76 ev ile başlayan Türkiye yolculuğu, bugün Haziran 2022 itibariyle 40.375 eve yükselmiş, sadece İstanbul’da bu sayı 8.899’a ulaşmış durumdadır (Yüksel, Y.E. 2019).

Benzer şekilde Uber hiç araca sahip olmamasına rağmen sıradan bir araç sahibine göre daha çok kazanç elde etmektedir. Türkiye’de ise benzer şekilde Yemek Sepeti’nin hiçbir restoranı, Çiçek Sepeti’nin hiçbir çiçekçi dükkanı, bitaksi uygulamasının da hiçbir ticari taksisi bulunmamaktadır.

Yeni dönemde mülkiyet mücadelesi, sahip olma durumu üzerine değil, isteyerek mülkün gelirinin paylaşılması haline dönüşmektedir. Diğer bir deyişle mülkiyet kavramında yeni bir değişim yaşanmakta ve ilk ve orta çağlardaki toprak üzerinde mülkiyet, sanayi devriminden sonra makineler üzerinde ve günümüzde ise teknolojinin sahipliği üzerinden mülkiyet paylaşımları olarak gerçekleşmektedir.

Teknoloji alanında yaptığı isabetli tahminlerle tanınan Ray Kurzweil, gelecekte teknolojinin sunduğu imkanlar ile insanların, teknolojiyi kullanmak yerine, teknolojinin içinde yaşayabileceklerini öngörmektedir. Kurzweil’e göre “Tekillik” denen zaman geldikten sonra fiziksel olanla sanal gerçeklik arasında ayrım olmayacaktır (Kurzweil, 2020:22-23).

Bu noktadan sonra, mülkiyet kavramı, fiziksel yani somut olanın tersine bir noktaya doğru, soyut–sanal olana evrilmeye başlamıştır. Baudrillard’ın hiper-gerçek simülasyon evreni, gerçekliği ve somut olanı, hiper-gerçek ve soyut alanla değiştirmeye başlamıştır. Bugün paylaşım açılan mülk kavramı ise daha bugünden soyut olanla yer değiştirmektedir.

İnsanlar gelecekte, dışarı çıkmadan, dışarı çıkabilecekler, evlerinde otururken mağazalarda dolaşabilecekler, tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilecekler, konsere gitmeyip, konseri evlerine getirebileceklerdir. Teknoloji firmaları, böylesine büyük bir sanal evren üzerine oldukça yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Bu evrenin ismi Metaverse’dir. Metaverse, gelecekte mülkün anlamını değiştirecek, somuttan soyuta geçilen paralel bir evren olacaktır.

Mülkiyetsizlik ile Hedeflenen Toplum

Metaverse kavramı bir çok kaynakta, Meta ve Universe kavramlarının birleştirilmesinden oluştuğu ve “Öte Evren” olarak tanımlandığı görülmektedir (Çelik, 2022). Ancak bazı teorilerde ise Meta kelimesinin de Verse kelimesinde olduğu gibi kısaltma olduğu, Verse’ün Universe kelimesinin kısaltması olduğu gibi, Meta’nın da Metamorfoz kelimesinin kısaltması olduğu ve Metaverse’ün tam karşılığının “Başkalaşan Evren” olduğu belirtilmektedir (Cortes, 2021).

Metaverse’ü, yeni bir gerçeklik, anlam dünyası ve işbirliği fırsatları sunan; kültürel entelektüel ve ekonomik üretim için alt yapı ve etkileşim olanakları tanıyan; farklı gelişmiş teknolojilerin eş zamanlı ve entegre bir biçimde kullanıldığı; siber toplumsal bir düzlem şeklinde tanımlamak da mümkündür (Kuş,2021).

Facebook’un CEO’su Mark Zuckerberg, metaverse kavramını “sadece bakmak yerine, içinde bulunduğumuz bir internet” olarak tanımlamaktadır. Bu dijital evrende insanlar kendi üç boyutlu avatarlarıyla, gezebilecek, oyun oynayabilecek, konsere gidebilecek ve alışveriş yapabileceklerdir (TRT Haber, 2022).

Tüm bu tanımlardan hareketle, internetin bireyi minimum enerjide tutarak, neredeyse sağlayabileceği her şeyi sağladığı söylenebilir. İnternet sayesinde sosyalleşme, müzik dinleme, film izleme, alışveriş yapma, iş görüşmeleri gerçekleştirme gibi birçok eylem yapılmaktadır. Zuckerberg’ün dediği gibi tüm bunlar sadece ekrana bakılarak yapılabilmektedir. Bu noktada tek eksik, fiziksel olarak orada olma hissiyatı kalmıştır. İçinde bulunulan evrenin ötesine geçme tanımı, metaverse’ün de içinde bulunduğumuz evren içinde olmasından dolayı gerçek bir tanımlama olmayacaktır. İşte bu sebeple metaverse’ü, yapılacak her eylemde, orada olmadan orada oluyormuş hissiyatı veren bir yapay gerçeklik platformu şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır. Her ne kadar fizik bedeniniz hala evde olsa da, zihinsel olarak sizi başka bir fiziksel ortama götüren, suni bir astral seyahat imkanı sağlayan bir uygulamadır.

Metaverse, kültür endüstrisinin ortaya çıkardığı son buluştur. Kültür endüstrisi ya da endüstriyel kültür, müzik, sinema, edebiyat gibi her türden kültürel öğenin ve etkinliğin meta formunda üretildiği ya da metalaştırıldığı, böylece sıradan nesnelere gibi alınıp-satılabilir bir hale dönüştürüldüğü ve bu kültürel ürünler aracılığıyla rasyonalizasyona dayalı bir kültürün inşa edildiği bir süreçtir (Kulak, 2017: 88). Kültür endüstrisi, yöneldiği kitlelerin bilinç ya da bilinçsizlik düzeyi üzerinde spekülasyon yaparken, kitleler önem sırasına göre (birincil, ikincil) segmente edilmiş ve sistemin eklentileri haline getirilmişlerdir. Müşteri, kültür endüstrisinin inandırmak istediği gibi kral değildir. Hatta müşteri, kültür endüstrisinin öznesi dahi olmayıp, sadece nesnesidir (Adorno, 2011: 110).

The Weeknd Tiktok, Travis Scott, Ariana Grande, Kai Roblox gibi dünyaca ünlü yıldızlar 2022 yılında Metaverse üzerinden kendi avaturları ile konserler vermişlerdir. Justin Bieber, yine 2022 yılı

sonunda ilk metaverse konserini verecektir (Boğday, 2021). Dünyaca ünlü teknoloji firmaları da Metaverse'e çok büyük yatırımlar yapmaktadır. Microsoft, Google, Facebook, NVIDIA, Unity gibi dev teknoloji firmaları artık tamamen Metaverse üzerine çalışmakta ve hatta Facebook'un sahibi Zuckerberg, şirketinin adını Meta olarak değiştirmiştir (Aslan, 2022). Bunun dışında Gucci, Dolce&Gabbana gibi büyük moda firmaları yeni koleksiyonlarını, Metaverse üzerinden NFT tabanlı olarak tanıtmış durumdadır (Yüksel, Y. 2022). Türkiye'den ise Doğtaş, Boyner gibi markalar Metaverse evreninde mağazalarını açmaya hazırlanmaktadır (Sakarya Pehlivan, 2022).

Şekil 1. Metaverse'te Taksim Parsel Haritası.

Kaynak : www.marketplace.ovr.ai

Metaverse'de, 15 bini İstanbul'da olmak üzere Türkiye'de 30 bin arsa satılmış durumdadır. Platformlarda arsaların metrekaresi 4 bin Dolar'dan başlamaktadır. Arsaların satışları kripto paralarla yapılmaktadır. İstanbul Taksim ve Moda'da ise tüm parseller satılmış durumdadır (www.marketplace.ovr.ai).

Şekil 2. Metaverse'te Moda Parsel Haritası.

Kaynak: <https://marketplace.ovr.ai>

Tüm bunlar göstermektedir ki, 4.Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan teknolojinin üstel büyümesi, özellikle Covid-19'dan sonra, kendisini hissettiren paradigma değişimi, toplumları fiziksel dünyadan sanal dünyaya; somut olandan soyut olana yönlendirmektedir. Bu noktadan sonra hem dünyaca ünlü markalar, hem eğlence sektörünün dev isimleri artık planlarını bu yeni sanal dünya üzerine kurmaktadır.

Dijitalleşmenin ulaştığı son noktada Metaverse, insanların avaturları ile onlara sunulan evrende dolaşabilecek, mağazalarda ürün satın alabilecek, avaturlarına kıyafet alabileceklerdir. Fiziksel olmayan bir ortamda insanın kendisi ile özdeşleştiği sanal bir karaktere kıyafet alabilmesi, onun kimlik ve statüsünün soyut ortama taşınmasının ve hatta bir aidiyet işaretidir. Mülkiyet kavramı da, metaverse'ün etkisi ile anlamsal bir değişime uğramış, milyonlarca dolarlık sanal arsanın satışı yapılmıştır. İnsanlar artık metaverse platformunu bir gerçeklik olarak kabul etmiş ve emlak yatırımı yapmışlardır.

Görülmektedir ki, birey fiziksel gerçeklikten kopararak, sunulan sanal gerçekliğe yönlendirilmektedir. Bu noktadan sonra teknoloji, insan davranışlarını da içine alan, bir kültürel dönüşüme neden olmaktadır.

Metaverse içerisinde kendi avaturları ile dolaşan insanların sadece beğenileri ve kriterleri değil, onların jest ve mimikleri de kayıt altına alınacaktır. Bu minvalde toplanan veriler ile tam bir kontrol ve kataloglama yapılabilecektir. Genel bir ortak payda olan kültür, neredeyse kültürü yönetim dünyasına sokan o kayıt, kataloglama ve sınıflandırma işlemlerini içerir. Tüketiciler, araştırma kuruluşları tarafından çizilen ve propaganda amacıyla kullanılanlardan ayırt edilemeyen haritalarda kırmızı, yeşil ve mavi alanlarla değişik gelir gruplarına göre ayrılarak birer istatistik malzemesine dönüşür (Adorno, 2011: 51-61).

Bu bağlamda Metaverse ile ilgili;

- Metaverse'ün, kültür endüstrisi için üretilmiş bir platform olduğu,
- Somuttan ziyade soyut alanı sunarak, tüketimi bir kimlik, statü ve aidiyet hissi olarak pazarladığı,
- Metaverse evreninin internetin sağladığı imkanlara ek olarak, fiziksel olarak da orada olma hissiyatı verdiği,
- Metaverse'ün başarılı olmasının ve şirketlerin hayatta kalmasının, kullanıcıların orayı tercih etmesi ile doğru orantılı olacağı, metaverse evrenine katılmayı tercih edenlerin sayısının fazlalığı sayesinde yeni pazarlar oluşturulabileceği,
- Halen sadece teknoloji firmalarının, oyun firmalarının, tüketim ve eğlence sektörünün yatırım yaptığı üç boyutlu bir platform olsa da, gelecekte Metaverse üzerinden farklı gelir modellerinin oluşturulabileceği,
- Facebook, Twitter, Instagram, Youtube gibi yeni medya takipçi sayıları baz alınarak fenomenlerin reklam sektörünün bir parçası haline geldiği gibi, ileride bu modelin de meta-fenomene dönüşerek farklı pazarlar oluşturabileceği, zira bu tarz alanların ilk önce reklam sektörünün dikkatini çeken alanlar olmasından hareketle, reklam sektörünün bu yeni alanları nasıl konumlandıracağı ve nasıl stratejiler üreteceği konusunda çalışmalara başlandığı,
- Gelecekte metaverse evreninin endüstriyel kültür ve tüketim dışında, bilgilendirme amacı ile ilgili olarak da konumlanacağı, özellikle eğitim alanında (teknik/uygulamalı eğitim) varlığını hissettirmesinin olası görüldüğü,
- Bunun dışında fikir insanların konuşma, sunum, panellerini bu evrende yapmasının, hatta bir noktadan sonra siyasetin dahi bu gelişime kayıtsız kalamayıp, mitinglerini bu evrene taşımasının düşünülebileceği,

öngörü/tahminleri yapılabilir.

Metaverse sayesinde, insanlar artık ekrana bakarak değil, içinde bulunarak faaliyetlerde bulunabileceklerdir. Bunun bir sonraki adımı olan dokunma hissi için çalışmalar sona yaklaşmaktadır. Giyilebilir teknoloji olarak tanımlanan bu teknoloji modelinde, kullanıcılar giydiği ekipmanlar ile dokunma, acı vb. duyguları hissedebileceklerdir. Zuckerberg'in firması Meta, "*Metaverse'e dokunmak*" olarak lanse ettiği eldiveni tanıtarak, kullanıcıların parmaklarına küçük uyarıcılar verilerek, dokunma hissi yaratıldığını ifade etmiştir (Schlosser, 2021).

Son bir kaç yıldır Michio Kaku (*Zihnin Geleceği*), Ray Kurzweil (*Bir Zihin Yaratmak*), Howard Gardner (*Zihin Çerçevesi*), Douglas R. Hofstadter (*Aklın Gözü*) gibi bir çok önemli bilim insanı,

özellikle zihin ve bilinç üzerine çalışmalar yapmakta, zihnin gerçeklik algısı üzerine kitaplar yazmaktadır. Bu bilim insanlarının araştırmalarında göze çarpan en belirgin konu, beynin nasıl zihin ürettiği ve bilincin bir robota aktarılması konuları olmuştur. Elon Musk'ın "NeuraLink" Projesi ve Rus girişimci Dimitry Itskov'un önderliğinde yürütülen "2045 Initiative" Projesi de bu konularda araştırmalar yapmaktadır. Yapay zeka, beyin sinir ara yüzleri, yapay organlar üzerine çalışmalar yapan bu kuruluşların amacı insan hayatının uzatılması olarak lanse edilmektedir (<http://2045.com/>).

Michio Kaku *Zihnin Geleceği* isimli kitabında, asıl amacın ölümsüzlük olduğunu vurgulayarak, "Eserlerim sayesinde sonsuza kadar yaşamak istemiyorum, ölmeden sonsuza kadar yaşamak istiyorum" demektedir. Kaku, bir insanı klonlamanın genetik olarak mümkün olmasına rağmen, klonlananın anılarına sahip olunamayacağından bahsederek, bunun hipokampusa problemler yerleştirmek suretiyle oluşturulacak yapay hipokampus ile çözülebileceğini iddia ederek, bir kişinin karakteri ve anılarını kaydetmek hususunda günümüz teknolojik yöntemleri ile bilgilerin kolaylıkla toplanabildiğini, bunun için kredi kartı dökümleri, elektronik postalar ve elektronik günlüklere bakmanın yeterli olacağını ve bu şekilde şaşırtıcı derecede doğru analizlere ulaşmanın mümkün olduğunu savunmaktadır (Kaku, 2017:313, 321)

Kaku'nun kitabında bahsettiği bilgiler, günümüz teknolojisi sayesinde elde edilebilir bilgilerdir. Kredi kartları ile tüketim alışkanlıkları, YouTube ve Netflix ile izleme kriter ve alışkanlıkları, Facebook ve Instagram ile beğeni kriterleri rahatlıkla belirlenebilir durumdadır.

İnsan zihninin, makineye aktarılması fikrine en yakın projelerden bir tanesi Konnektom Projesi, beyindeki tüm nöronları ve hücrel yolakları tek tek kopyalama amacı gütmektedir (Kaku, 2017:323).

İnsan Konnektom Projesi (Human Connectome Project – HCP) insan beynindeki bağlantısallığın, yani nöronlar arasındaki bağlantıların haritasını çıkararak, insan beyninin fonksiyonları ve davranışlarını anlamayı hedefleyen bir projedir (Kılıç, 2021:22). Bağlantısal bütünlüğe göre milyarlarca nöronun bir arada bulunması beyni oluşturmaz; bu nöronların birbirleri ile olan iletişimi ve etkileşiminin toplamı konnektomdur. Kısacası bütünü var eden parçaların toplamı değil, parçaların birbirleri ile olan ilişkileridir. Bu ilişkiler, onların arasındaki kodlanan enformasyondur. Çünkü var oluşu belirleyen parçaların arasındaki bağlantısallıktır (Kılıç, 2021:29).

Tüm bu işlemlerin yapılabilmesi için bilgisayar ve yapay zeka teknolojisinin, bizim bildiğimiz işlem hacminden çok daha yüksek bir işlem hacmine ihtiyacı vardır. Kaku, Ray Kurzweil'in dijital teknolojideki tahminlerine değinerek, 2029 ve 2055 yıllarının en önemli dönüm noktaları olacağını vurgulamıştır. 2029 yılında 1.000\$'lık bir bilgisayarın işlem kapasitesinin, insan beyninin işlem kapasitesinden 1.000 kat, 2055'te ise aynı değerdeki bir bilgisayarın kapasitesinin dünya üzerindeki tüm insanların işlem yapma gücüne eşit olacağına işaret etmiştir. Hatta Kaku bu konuda özellikle 2045 yılına işarete ederek, "tekillik" meydana geleceğini, bundan sonra makinelerin zeka bakımından insanları

aşacağını ve hatta makinelerin kendilerinden de zeki olan yeni nesil süper robotlar yapmaya başlayacaklarını ifade ederek, bu senaryo gerçekleştiğinde insanın ya makinelerle birleşeceğini ya da yollarından çekileceğini (Kaku, 2017:318-319) ileri sürmüştür.

Yapay zeka teknolojisi ve robotların birleşimi ile otomasyon süreçleri değişmiş, dev firmalar bir çok alanda insan yerine robotları tercih eder hale gelmiştir. Dünyanın en büyük firmalarından Amazon'da depo ve lojistik alanlarında artık robot teknolojisi kullanılmaktadır (Tataroğlu, 2017). Yapay zeka ve sensör teknolojisinin birleşimi ile gelecekte daha az insana ihtiyaç duyulacaktır.

Yapay zekanın ilerlemesi ve robot teknolojisinin ön plana çıkması, insan nüfusunun azaltılmasına yönelik teorileri gündeme getirmektedir. Bu teorilerin en güçlü dayanağı Georgia Guidestones Anıtıdır. 1979 yılında kim tarafından yaptırıldığı bilinmeyen, 5,47 m.yüksekliğinde, 108 ton ağırlığında ve altı granit taştan oluşan bu anıtın yüzeyinde sekiz modern ve dört antik dilde yazılmış on ilke bulunmaktadır. Teoriyi kuvvetlendiren ise yazıtın üzerindeki birinci ve onuncu ilkedir. Buna göre birinci ilkede "*İnsan nüfusunu 500 milyonun altında, doğayla değişmeyen bir dengede olacak şekilde sabit tut*" ve sonuncu maddede ise "*Dünyanın kanseri olma, doğaya yer bırak*" yazmaktadır. Çok fazla dile getirilmese de en az bahsi geçen iki madde kadar önemli olan dördüncü maddede ise "*Tutkuyu, inancı, geleneği ve her şeyi katı bir mantıkla yönetin*" yazmaktadır (Ouzts,2022).

Bir yandan teknoloji üstel olarak son derece yüksek bir hızla büyümeye devam ederken, toplumlar dijital dünyaya çabuk adapte olmakta, hemen akabinde metaverse ile sanal bir dünyaya doğru yönlendirilmekte ve sanal dünya bir cazibe merkezine dönüşmekte iken, fiziksel dünyada ise her şey tam tersine bir gidişat göstermektedir. Önce pandemi, hemen akabinde Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesi ve buna bağlı olarak kıtlık olacağı söylentileri, bununla birlikte yükselen enflasyon ve gayrimenkul fiyatlarının artışı özellikle genç nesli fiziksel dünyadan giderek koparmaktadır. Metaverse özellikle yeni nesil için bir cazibe merkezine dönüşmekte, gerçekliğin gerçekliğinden kaçırarak kendisine çekmektedir. İnsanlar sanal bir sistemin içerisine çekilerek daha kontrol edilebilir hale getirilmekte ve fiziki dünyadan koparılmaktadır.

Dünyada gayrimenkul fiyatlarında, özellikle pandemi döneminden sonra, artış yaşanmaya başlamıştır. Knight Frank Küresel Konut Fiyat Endeksi'ne göre dünyada fiyatların en çok arttığı ülkeler arasında, ABD, Kanada, G. Kore, Türkiye gibi ülkeler bulunmaktadır. Türkiye'den üç şehir (İzmir, İstanbul, Ankara) bulunurken, endekse göre İzmir, dünyada konut fiyatlarının en çok arttığı şehirler kategorisinde %30 ile ikinci durumundadır (Everett-Allen ve Recaldin, 2021).

Cüneyt Zapsu'nun 2018 yılında Davos Toplantıları'ndan sonra Bloomberg kanalına verdiği röportajda, tarihsel süreçte mülkiyetin sürekli el değiştirdiği ve giderek daha küçük bir azınlığın hükmetmeye başladığını, günümüzde datanın verilerinin çok küçük bir elit grubun elinde bulunma

tehlikesi ile karşı karşıya kalındığını belirterek, “*Şu an yaşadığımız jenerasyon, son bağımsız düşünen jenerasyon olacaktır*” demiştir (Haber Vakti, 2022).

Tüm gelişmeler ışığında, bilim insanlarının yapay zeka, robot teknolojisi ve bilincin robota aktarılması ile uğraşırken; dünya teknoloji devi şirketlerinin sahiplerinin gayrimenkul ve arazi satın almaya yönelmesi (Yeni Asır, 2021), buna mukabil, toplumların ise fiziksel dünyadan koparılarak kontrol edilebilir bir sanal bir dünyaya yönlendirildiği görülmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar birleştirildiğinde ;

- Dördüncü Sanayi Devrimi ile birlikte bir paradigma değişimi yaşandığı ve bu yeni dönemde kontrolün, veriyi kontrol eden küçük elit bir grupta olacağı,
- Bu küçük elit grubun aynı zamanda ölümsüzlük üzerine araştırmalar yaparak, kendi bilinçlerini bir robota yüklemeye çalıştıkları,
- Toplumların ise tamamen dijital bir dünyaya yönlendirilmekte oldukları,
- Toplumların dijital dünyaya adaptasyonunun Coivd-19 sonrasında hız kazandığı,
- Toplumların tüm ihtiyaçlarını karşılamak ve fiziksel dünyadan uzaklaşmaları için sanal bir dünyaya ihtiyaç duyar hale getirildikleri,
- Bu sanal dünyada, insanların ne kadar çok vakit geçirirlerse, kazançlarını ne kadar çok buraya harcarsa, fiziksel dünyadan o kadar çok kopmuş olacakları,
- Sanal dünyanın zenginlerinin ise sanal dünyaya giren insanları kontrol edecekleri, insanlara sundukları suni hazlardan kazanç sağlayacakları ve kazançlarını fiziki dünyada gayrimenkule yatıracakları, böylece daha çok mülkün sahibi olarak, toplumları mülkiyetsizleştirecekleri,
- Fiziksel dünyada nüfus azaldığında ise insanların yapacağı işleri yapay zekaya sahip robotların yapacağı,

sonuçlarına ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Sanal evrenin toplumlar için bir cazibe merkezi haline getirilmesi, insanların soyut varlıklara yatırım yaptırılması; buna mukabil sanal evrenin kurucularının ise soyut varlıklara yapılan yatırımlardan elde ettikleri gelirler ile fiziksel mülklere yatırım yapması, tedavüldeki paranın küçük bir grup elinin elinde toplanmasına işaret etmektedir. Diğer bir deyişle sanal evren kurucuları, soyut varlıklara yatırım yaptırarak sermayeyi kendilerine transfer ettirmektedirler. Ellerindeki malı satarak sanal paraya ve sanal mülke yatırım yapanlar sayesinde fiziksel dünyada mülkiyet el değiştirmektedir. İnsanlar somut varlıklarını satarak, soyut varlıklara yatırım yapmaları nedeniyle fiziksel dünyada

mülkiyetsizleştirilmekte, mülkiyet ise toplumları oraya yönlendiren küçük bir elit grubun elinde toplanmaktadır.

Nihayetinde sanal evren kapandığı veya anlamsal olarak tüketildiği andan itibaren, sanal varlıkların hiçbir kıymeti olmayacak, elde tutulan mülkün bir değeri kalmayacaktır. Metaverse gibi sanal evrenler, insanlara soyut mülk ve haz sunarken; sanal evrenlerin sahipleri ise fiziksel dünyada sanal olarak sattıkları şeylerden elde ettiği gelirler ile mülkiyet sahibi olmaktadır. Bu minvalde hem para hem de mülkiyet küçük bir elit grubunun elinde toplanmaktadır.

Dünya tam bir kaosa doğru sürüklenirken salgın, kıtlık, enflasyon, yüksek gayrimenkul fiyatları ve savaşlardan sonra, insan nüfusu kontrol edilebilir ve yönetilebilir bir seviyede, sanal bir evrenin içerisine sanal hazlarla hapsedilecek ve fiziki dünyada insanın yapması gereken işleri yapay zekaya sahip robotlar yapacaklardır.

Bu noktada John Good'un 1965 yılında yayınlanan *The First Ultrainelligent Machine* başlıklı makalesinde dediği gibi "bir saatten sonra insanların makine yapmasına gerek kalmayacak, zira makineler insanlardan daha iyi makineler tasarlayacaktır" (Good, 1965). İşte bu noktada artık insana da ihtiyaç kalmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adorno, W. T.(2011), Kültür Endüstrisi, Kültür Yönetimi, Çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İstanbul : İletişim Yayınları.
- Akdemir, F.(2010). Aydınlanma ve Modernitenin Romantik Eleştirmeni:Jean Jacques Rousseau. EKEV Akademi Dergisi. Yıl:14, Sayı:44. Yaz 2010.
- Akerlof A. G. ve Kranton, E. R.(2016), Kimlik İktisadı, Çev. Can Madenci, Ankara : Efil Yayınevi.
- Aktan, C.C. (2018). Mülkiyet Hakları Felsefesi. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi Cilt: 7 Yıl: 7 Sayı:18, s.194-214. (2018/2). DOI: 10.31199/hakisderg.453468.
- Aslan, E. (2022). Bu 8 Teknoloji Devi Metaverse'e Büyük Yatırım Yaptı. Erişim adresi: <https://www.teknoaslan.com/bu-8-teknoloji-devi-metaverse-buyuk-yatirim-yapti.html>
- Baudrillard, J.(2011), Simulakrlar ve Simülasyon, Çev. Oğuz Adanır, Ankara : Doğu Batı Yayınları.
- Boğday, B. (2021). Metaverse Konser Veren 5 Sanatçı – Sanal konserler nedir 2022 Detaylı İnceleme. Erişim adresi: <https://bayprofesor.com/metaverse-konser-veren-sanatcilar/>
- Cortes, M.S. (2021). What is the Metaverse? A (kind of) Simle Explanier. Erişim adresi: <https://mashable.com/article/what-is-the-metaverse-explainer>
- Council of Europe (2019). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 Numaralı Protokolünün 1. Maddesi Rehberi. (Gemalmaz, H.B. çev.).
- Dinler, E. ve Caliskan, Z. (2019). Mülkiyetin tarihsel gelişimi üzerine bir deneme. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 77: 421-452. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.77.0019>

- Dura, Y.C. (2006). Mülkiyet-Verimlilik İlişkisi: Mülkiyet Hakları Teorisi. Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Yıl:2006 Cilt:13 Sayı:2. S.225-236.
- Etgü, M.A. (2008). Marksist Mülkiyet Yaklaşımı. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt No: 12, Sayı: 2-3, ss. 113-133.
- Everett-Allen, K. ve Recaldin, A. (2021).Global Residential Cities Index. Knight Frank Research Reports. Erişim adresi: <https://content.knightfrank.com/research/1026/documents/en/global-residential-cities-index-q2-2021-8453.pdf>.
- Good, I.J.(1965), The First Ultrainelligent Machine, England : Oxford.
- Haber Vakti (2022). Cüneyd Zapsu Yeni Dünya Düzenini Böyle Anlattı: İnsanlar Bağımsız Yaşayamayacak. Erişim adresi: <https://www.habervakti.com/cuneyd-zapsu-yeni-dunya-duzenini-boyle-anlatti>.
- Hacak, H. (2005). İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29, 99–120.
- Iraz, M.E. (2018) Hammurabi Kanunları. Erişim adresi: https://www.academia.edu/36424850/Hammurabi_Yasalar%C4%B1_docx.
- Kahya, A (2017). Locke'un Liberalizmde Mülkiyet Kavramı. Eurasian Conference on Language and Social Sciences. May 22-24, 2017. S.453-468. Antalya, Türkiye.
- Kaku, M.(2017), Zihnin Geleceği, Çev. Emre Kumral, Ankara : ODTÜ Yayıncılık.
- Kama, Ö. (2009). Küreselleşen Dünyada Çevre ve Mülkiyet İlişkisi . Ekonomi Bilimleri Dergisi , 1 (1) , 13-27 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/4853/66763>
- Kılıç, R. ve Demirçelik, M. (2015). Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ Ve Reform Hareketi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , (30) , 181-190 . Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4772/65687>.
- Kılıç, T.(2020), Yeni Bilim: Bağlantısallık Yeni Kültür : Yaşamdaşlık, İstanbul : Ayrıntı Yayınları
- Kırlı, Ö. (2013). John Locke ve David Hume'un Epistemolojisi ve Beşeri Olanın İzahı. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 20, 2013.
- Kulak, Ö.(2017), Theodor Adorno : Kültür Endüstrisinin Kıskaçında Kültür, İstanbul : İthaki Yayınları
- Kurzweil, R.(2019) Bir Zihin Yaratmak - İnsan Düşüncesinin Esrarı, Çev. Dilara Gostolüpçe, İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Koç, N., E. (2022). Dijital Hastalıklara Bir Örnek: “Zoom” Yorgunluğunun Nedenleri ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication,12 (2), 383-400.
- Kuş, O. (2021). Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar. Intermedia International e-Journal, 8(15) 245-266. doi: 10.21645/intermedia.2021.109.
- Küçükbüçakçı, E. (2010). Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları. (Yayınlaşmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2010.
- McLuhan, M.(1967) The Medium is the Massage, USA : Gingko Press.
- Ouzts, C. (2022). Georgia Guidestones. Erişim adresi: <https://www.georgiaencyclopedia.org/articles/history-archaeology/georgia-guidestones/>

- Pamir, A.G. ve Anderson, J. (2000). Komünist Parti Manifestosu. Erişim adresi: <https://www.marxists.org/turkce/m-e/1848/manifest/index.htm>
- Önder, N. (2020). Pandemi Döneminin Yükselen Markaları. Erişim adresi: <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/pandemi-doneminin-yukselen-markalari/>
- Örücü, E. (2011). Taşınmaz Mülkiyeti Sınırlamalarına İlişkin Bazı Öneriler. İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi , 10 (13) , 47-78 . Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iumhad/issue/1274/14930>
- Sakarya Pehlivan, A. (2022). Şirketlerin Metaverse Rekabeti Kızıyor: Mağazalar Yolda. Erişim adresi: <https://www.ekonomist.com.tr/teknoloji/sirketlerin-metaverse-rekabeti-kiziyor-magazalar-yolda.html>
- Sarıtaş, İ. (2019). Katolik Kilisenin Yeni Dünya Düzeni ile İmtihani: 19. Yüzyılda Siyasal Katolisizm. Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 94, Bahar 2019, ss. 7-32
- Sayın Korkmaz, B. (2019). Roma Hukuku'nda Mülkiyet Kavramı ve Mülkiyet Hakkına İlişkin Kısıtlamalar, *KTO Karatay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 173-193.
- Schlosser, K. (2021). Seattle Startup Calls Meta's Vr Glove Prototype 'Substantively İdential' To Its Own Patented Tech. Erişim adresi: <https://www.geekwire.com/2021/seattle-startup-calls-metas-vr-glove-prototype-substantively-identical-to-its-own-patented-tech/>
- Schwab, K.(2020) Dördüncü Sanayi Devrimi, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul : Optimist Yayın Grubu.
- Şimşek, S. (2011). Mülkiyet Hakkının Kapsamı, Sınırlandırma Nedenleri Ve Şartları Açısından 1982 Anayasası Ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz –I. Türkiye Barolar Birliği Dergisi Cilt 2011, Sayı 92, ss. 312-349.
- Tataroğlu, İ.M. (2017). Depo Ve Lojistik Yönetiminde Robotlar. Erişim adresi: <https://www.mmo.org.tr/istanbul/haber/depo-ve-lojistik-yonetiminde-robotlar>
- Tiryaki, R. (2007). Ekonomik Özgürlüklerin Anayasal Rejimi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TRT Haber (2022). Metaverse nedir, nasıl girilir? Metaverse'te her şey yapmak mümkün mü? Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/guncel/metaverse-nedir-nasil-girilir-metaversete-her-sey-yapmak-mumkun-mu-665940.html>
- Uyumaz, A. ve İlhan, O. (2018). Tarımsal Arazilerde Mülkiyetin Devri. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi • Cilt 24, Sayı 2, Aralık 2018, ISSN 2146-0590, ss. 861-905.
- Wallerstein, I. (2011). Dünya Sistemleri Analizi. BGSY Yayınları. İstanbul, 2011
- Yeni Asır (2021). Dünyanın En Zenginleri Muğla'da Arazi Bakıyor. Erişim adresi: <https://www.yeniasir.com.tr/sarmasik/2021/10/31/dunyanin-en-zenginleri-muglada-arazi-bakiyor>
- Yıldırım, Ö. (2019). Ütopya: Thomas More'un "Ütopya" Ütopyası. Erişim adresi: <https://www.felsefe.gen.tr/utopyalar-thomas-moreun-utopya-utopyasi/>
- Yıldırım, Ö.(2019). Ütopya: Campanella'nın "Güneş Ülkesi" Ütopyası. Erişim adresi: <https://www.felsefe.gen.tr/utopyalar-campanellanin-gunes-ulkesi-utopyasi/>
- Yurtseven, A. (2021). İlkel Toplumda Sosyo-Ekonomik Hayata Bir Bakış . Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi , 10 (2) , 98-111 . DOI: 10.47934/tife.10.02.03.

Yüksel, Y. (2022). Daha Şimdiden Metaverse'te Varlığını Göstermeye Başlayan 9 Büyük Marka. Erişim adresi: <https://www.webtekno.com/metaversete-varligini-gostermeye-baslamis-markalar-h117659.html>.

Yüksel, Y.E.(2019). Airbnb : Yeni Nesil Ev Otelciliği – Airbnb Hakkında Her Şey.

Erişim adresi: <https://www.missafir.com/airbnb/#:~:text=2019%20y%C4%B1%C4%B1nda%20150%20milyon%20%C3%BCye,arac%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20ile%20konaklama%20hizmeti%20alm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.>

Zencirkıran, B.G. (2015). Batı'da Mülkiyet Kavramının Dönüşümü. İnsan ve Toplum, 5(9), 2015DOI: [dx.doi.org/10.12658/human.society.5.9.M0126..](https://doi.org/10.12658/human.society.5.9.M0126..)